

МИНАЛО

1/2015

**ТРИМЕСЕЧНО СПИСАНИЕ
ЗА ИСТОРИЯ**

**QUARTERLY
OF HISTORY**

**ГОДИНА XXII
КНИЖКА 1**

**YEAR XXII
NUMBER 1**

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

EDITORIAL BOARD

Стефан Александров,
Костадин Грозев,
Валери Колев,
Георги Николов,
Тодор Попнеделев,
Димитър Цанов,
Веселин Янчев

**Главен редактор
Editor in Chief
Любомир Юруков**

Издателство "ЮРУКОВ" - ЕООД
Собственост на Любомир Юруков

СЪДЪРЖАНИЕ

Средните векове

- Тенчо Попов.** Нова хипотеза - монети на Михаил Асен, син на Йоан III АСЕН. 4
Йордан Табов, Весела Трайкова. За една интерполация във "Византийска история"
на Никифор Григора. 25

Новото време

- Антоанета Кирилова.** Българското просветно дело през Възраждането.
Найден Геров и даренията за просвета през XIX век. 37
Веселин Янчев. Революция, въстание, метеж или опит за преврат? (събитията в
България от септември – октомври 1918 г.). 52
Румен Липчев. Противобългарската политика на комунистите в
Добруджанското националноосвободително движение. 73

Книги, прегледи, рецензии

- Димитър Митев.** Н. Поппетров, Войн Божинов, Национално могъща и обединена
България, София, ИК "Гутенберг", 2014, 273 с. 87
Петко В. Петков. Неизвестен ли е ръкописът от 1853 г. на даскал Симеон хаджи
Бенчов от Етрополе? 91
Иван Думиника. Книга за българи-животновъди в бесарабските селища. 92

ЗА ЕДНА ИНТЕРПОЛАЦИЯ ВЪВ “ВИЗАНТИЙСКА ИСТОРИЯ” НА НИКИФОР ГРИГОРА

*Йордан Табов
Весела Трайкова*

Никифор Григора е един от византийските автори, чиито произведения съдържат сведения за българите; те се оценяват като не особено подробни, но със значение за българската история, понеже той или потвърждава вече казани неща от други автори, или пък прави известни допълнения и дава нови обяснения¹.

Тук ще развием тезата, че едно от сведенията за българите в неговата “Византийска история” е интерполация. Този факт е важен, защото е част от цяла серия подобни тенденциозни интерполации с определена насоченост в някои византийски произведения.²

За да установим наличието на интерполация и да се ориентираме къде са нейните начало и край, ще започнем с анализ на текста³ от “Византийска история”.

“В това време се появило ново зло из тесалийските клисури – Теодор, братът на Михаил Ангел. След смъртта на брат си той получил властта и като предприемчив и способен за военни подвизи, се стремял винаги към повече. Така той увеличил властта си до възможните най-големи граници. Като започнал от западните градове, които до неотдавна бяха под латинска власт, той твърде лесно покорил всички градове и си ги присъединил. Най-после покорил и самия главен град Солун, който е пръв в страната на македонците, понеже по това време маркграфът бил заминал за родината си Ломбардия. Незабавно си присвоил императорско звание и бил помазан за император от тогавашния архиепископ на България. В старо време император Юстиниан наградил престолния град на тая архиепископия с твърде много и различни привилегии, понеже му бил родно място. Той го нарекъл Първа Юстиниана. На първо място му дал право на самоуправление за вечни времена, но без право да помазва и ромейските императори. Това право по закон било предоставено на други. Но поради страх от самовластния Ангел и особено поради лекомислието и наивността на тогавашния архиепископ рабо-

1. Никифор Григора. В: ГИБИ т. XI. Издат. на БАН, София, 1983, с. 122.

2. По този проблем виж Йордан Табов. Интерполация за българите в “Историята” на Лъв Дякон /въпроси и отговори/ - В: История. С., 2004, кн. 6, 49-55. Там, на с. 53-54, е отделено специално внимание на основната причина за тези интерполации, плод на византийската доктрина за Византийското право над земите, в имперските земи и неавтохтонния произход на всички народи, които живеят на тези територии.

3. Никифор Григора. Византийска история II, 2. ГИБИ т. XI. Издат. на БАН, София, 1983, с. 125-126.

тата стигнала до такова голямо беззаконие. Сега пристъпвам да обясня как мястото е получило името си България. Има една страна, която е на север откъд Истър и през която тече една не малка река. Местните жители я наричат Булга. От името на тая река те получили името си българи, макар че по начало били скити. След време, когато иконоборческата зараза се разпространила сред благочестивите, те тръгнали оттам като преселници заедно с децата и жените си и в твърде голямо множество преминали река Истър. Прекосили лежащите отсам Истър две Мизии и според поговорката направили мизийска плячка това, което им попаднало. Подобно на скакалци или на някаква небесна мълния завзели Македония и съседна Илирия, доволни много от тамошните богатства. След време тяхна столица станал същият този град, който император Юстиниан почел като архиепископия и го нарекъл Първа Юстиниана, както вече казахме. След като името на народа се разпространило там и страната била назована България, а Първа Юстиниана била наречена митрополия на България. Много по-късно император Василий Българоубиец след много сражения ги разбил напълно и ги покорил. Тези от тях, които останали като пленници, той преселил в Долна Мизия до река Истър. Името им пък е останало за архиепископията като някакъв особен спомен за тях. Но нека се върнем към началото на разказа. Теодор Ангел, след като станал вече император, както се каза, опустошавал земята, отивайки все напред и напред, преминавайки и прекосявайки границите една след друга, докато стигнал до самите врати на Византион, понеже не срещал никаква съпротива.”

Целият този текст по-нататък ще означаваме за краткост с ТТ, а подчертаната му част – с ИТ /т.е. текст, който предполагаме, че е интерполиран/.

Анализ на текста

В описваните събития авторът отрежда важна роля именно на споменатата в разглеждания документ Българска църква в Югозападните български земи, която той идентифицира с Първа Юстиниана. В науката преобладава мнението, че двете църкви нямат връзка помежду си. Интересно е обаче, че за самия автор на текста като че ли се подразбира от само себе си, че Охридската архиепископия е пряко продължение на Първа Юстиниана. Също така очевидно е, че за летописеца тази архиепископия се свързва с политически и религиозни интереси и доктрини противоположни на имперските.

Ще почнем с нещо, което определено бие на очи при прочита. Това е честото споменаване на архиепископията Юстиниана Прима (за краткост по-нататък ще пишем АБЮП): срещаме 3 пъти “Първа Юстиниана”, още 2 пъти само името на император Юстиниан, 2 пъти само “архиепископия”. Един път обаче тя е назована “архиепископия на България”, като се има пред вид именно АБЮП.

Преминаваме към разглеждането на отделни детайли от цитирания откъс.

А. «καὶ χρίεται βασιλικῶς παρα τοῦ τῆς Βοθλγαρίας ἀρχιεπισκοπῆς διευθύουτος διευθύουτος»⁴

“... и бил помазан за император от тогавашния архиепископ на България.”

Единствено тук в целия текст ТТ авторът използва названието “България” (или “български”) в титулатурата на архиепископа или архиепископията. В следващото изречение вече се пише за “Първа Юстиниана”, без определението “на България”, и това се повтаря и по-нататък в ТТ. Различието във “фразеологията” е индикация, че на това място минава своеобразна “разделителна линия” в ТТ, за която предполагаме (и искаме да обосновем), че текстовете непосредствено преди и след нея са писани от различни

4. За улеснение предаваме текста по новите правописни норми в гръцкия език, без придихания и само с едното останало сега ударение.

лица.

Б. “В старо време император Юстиниан наградил престолния град на тая архиепископия с твърде много и различни привилегии, понеже му бил родно място. Той го нарекъл Първа Юстиниана. Той му дал право на самоуправление за вечни времена, но без право да помазва и ромейските императори.”

С тези две изречения се изчерпва интересът и аргументацията на автора към законността на коронацията на Теодор Ангел за император. По-нататък той не се връща към този въпрос. Въпреки това продължава да се занимава с връзката на Юстиниана Прима с българите. Очевидно тя е много важна за него. По-нататък ще стане ясно защо.

Авторът на текста е съотнесъл случайно или нарочно, но невярно събитията, свързани с минаването на българите отсам Дунава към иконоборческия период, който е през 8-ми - 9-ти век. /тук в контекста, иконоборчеството е равносилно на ерес./ Ясно е, че се цели да се свърже това сведение с темата за брата на Михаил Ангел - Теодор, епирския деспот и солунски император, коронясан за император от тогавашния глава на Охридска архиепископия. При това, както вече се каза, авторът съобщава на читателя кога, от кого и с какви права е основана архиепископията Първа Юстиниана: при Юстиниан Велики – през 6 век, със статут на автокефалност, но без право да коронясва императорите. Така се внушават едновременно две неща: първо, българите идват по тези земи след основаването на Първа Юстиниана, и второ, Теодор Ангел се обвинява едновременно в узурпация на властта и в противостоене на официалната църква.⁵

Следва да обърнем внимание на текста, с който авторът ни уведомява откъде са дошли българите.

“Има една страна, която е на север отвъд Истър⁶ и през която тече не голяма река. Местните жители я наричат Булга /Вулга/. От името на тази река те получили името си българи, макар че по начало да са били скити...”

В този пасаж преводачите са писали „голяма” вместо „не малка” и това не е достатъчно точно. С оглед обаче на настоящата тема, имаме нужда от по-прецизен превод.

В гръцкия текст пише: *Οθεν δε το της Βοθλαρίας ελώνυμον ο τόπος κεκλήρωται, δηλώσων έρχομαι. Χωρός τίς εστίν ες τα ελεκεινά τε και βορειότερα του Ιστρου κείμενος, και ποταμός ρέων διάυτου ου μικρός.* /подчертаното е на авторите/.⁷

Нека видим какво следва от това уточнение: Какво ще рече това, че реката е “не малка”. То означава, че тя не е нито много голяма, като например Волга, Дунав и пр., нито пък чак до там малка, че да не бъде забелязана. Думите са ясни и точни: не малка. Тази река се наричала Вулга.

В бележките под линия е дадено обяснение, че реката е Волга. Това не може да е вярно, поради следните причини: 1. Волга е огромна река и не може да бъде назована “не малка”. 2. Волга е на североизток, а не на север. Трето река Волга е носила друго име – Итил /Ра през античността, а в някои извори и по-късно/. В един сборник с карти за българските земи в европейската картографска традиция от III до XIX век,⁸ намираме карти, наистина изработени през 18-19 век, но отразяващи положението през по-ранни

5. Относно Първа Юстиниана се е наложило мнението, че тя е просъществувала кратко и след смъртта на император Юстиниан, била унищожена. Ганчо Ценов, оспорва това въз основа на изворов материал в: Криватова България и покръстването на българите. Пловдив, 1998, глава втора.

6. Тоест Дунав.

7. Никифор Григора. Византийска история. В: ГИБИ т. XI. Издат. на БАН, София, 1983, с. 126.

те векове. Така, за Волга виждаме, че още от 9-10 век почва да се явява успоредно с другите имена и това на Волга. Не е ясно обаче дали авторите на картите не са искали просто да укажат на коя река съответства Ра, Итил, Атил, Ател, Атилис, и Оарус /това са наименованията, които срещаме/.⁹

Второто предположение, изнесено от Ганчо Ценов, също ни се струва нерелативно. Според него става дума за ляв приток на Дунав или на Олт – наречен Жил или на гръцки, понеже нямат звук и буква “ж” Тил. И че византийците поради сходно звучение сбъркали Тил с Итил.¹⁰ Това ни се струва безпочвено твърдение, защото авторът на хрониката не споменава Итил, а Вулга. Всъщност сред левите притоци на Дунав на север от българските земи, тогава не е известно да има такъв с названието Булга или Вулга или нещо подобно.

Следователно трябва да се търси река с близко звучение, която едновременно да е на север, а не североизток от Дунава и при това да не е нито много голяма, нито малка.

Точно такава река е Буг или още известен като Западен Буг, за разлика от реката Южен Буг /последната тече през Украйна и се влива в Черно море/. Западен Буг преминава северозападно от Варшава се влива в реката Висла, която пък от своя страна се влива в Балтийско море.

В подкрепа на предположението, че летописецът е имал предвид точно тази река са и сведенията от картите от средновековието, където се вижда, че навсякъде фигурира само названието Буг – тоест не е имало друго име както напр. Волга и Дон.¹¹

Тъй като сърби и хървати произнасят името “българи” като “бугари”, възможно е вниманието на някои от тях да е било привлечено от близостта на “бугари” до названието на реката Буг (Западен Буг). Тази близост би могла да бъде схваната като признак, че “бугари” и “Буг” са свързани едно с друго, и по-специално че “бугари” про-

8. Атлас. Българските земи в европейската картографска традиция III-XIX в. /под общата редакция на проф. Ал. Фол/. Център за изследвания на българите, Държавна агенция “Архиви” издателска къща Тангра Тан НакРа. С. 2008. В раздел VI са историческите карти.

9. Там, виж. следните карти: VI. 5. Изготвена от Хайнрих Киперт известен берлински картограф, археолог и историк през 1864 г. Персийското царство и държавата на Александър Велики, стр. 449-450. Там Волга е Oarus /Оарус/ и в скоби Rha /Ра/. Названието Волга или Итил липсва. За съжаление ширините, на които са намира другата интересуваша ни река Западен Буг, отсъстват от картата. VI. 18. Изготвена от немския картограф Карстен Крузе през 1802 г. Карта на Европа през 700 г. след Хр., стр. 487-488. На нея Волга е отбелязана освен като Волга и като Аталис и като Ател / Atalis, Atel, Wolga/. Тази карта е ценна още и с обозначението на Западен Буг само с едно наименование – Буг /Bug/. Впрочем и Южен Буг е обозначен по този начин, но за целите на настоящата статия ни интересува само Западен или още известен като Северен Буг. Нататък ще стане ясно защо. VI. 19. Съставена отново от Карстен Крузе през 1802 г. Тя представлява Карта на Европа през 800 г. сл. Хр. На нея виждаме Западен Буг като Bugi, А Волга пак като Atalis, Atel, Wolga. VI. 20. Нейн автор е немският географ и картограф Карл фон Шпрунер – 1854 г.. Това е карта на Европа през втората половина на X век. Там Волга е: Atil, Atelis, Volga, А Западен Буг - Bug /Буг/.

10. Ганчо Ценов. Произходът на българите и начало на българската държава и църква. С., 1910 г., 71, 183.

11. Атлас....виж картите: VI. 18, VI. 19 и VI. 20, посочени по-горе в бел. 8.

излиза от “Буг”.

От Сърбия и Хърватия подобно мнение би могло да премине у други народи, и в крайна сметка да бъде възприето от някои византийски научни и политически кръгове във формално видоизменен вид, тъй като гръцкото название на българите е “вулгари”, а това налага името на реката на стане “Вулга”.¹²

Независимо от това какво разрешение ще вземе въпросът коя точно река е имал предвид авторът, смисълът и целта на това твърдение е, че българите идват от мястото твърде отдалечено от цивилизования византийски свят и в даден момент са навлезли в от “изконните” византийски територии.

Нататък четем следното:

Εἶτα της προσηγορίας του ἔθνους ἐκεῖσε διασδοθεῖσεις, Βοθλαγάρια χώρος μετωνομάσθη, και μητρόπολις Βουλγαρίας πρώτη Ιουστινιάνη.

Точният превод гласи следното: После, името на народа се разпространило нататък и страната се преименовала България /Вулгария/, както и Първа Юстиниана в митрополия на България /Вулгария/.¹³

Така, авторът убеждава читателя, че Първа Юстиниана е основана преди българите да са дошли по тези земи. Следователно от текста излиза, че те са чужд елемент, който по-късно насила, чрез завладяване, се е настанил там. При това положение правата върху архиепископията не са техни, а на онези, за които я е създал император Юстиниан, и за наследниците им. Това е най-силната възможна аргументация за права върху Първата Юстиниана и повече доказателства биха били излишни.

Авторът на ТТ обаче не се е задоволил с тези си доводи, а е продължил.

“Много по-късно император Василий Българоубиец след много сражения ги разбил напълно и ги покорил.”

Интересно е да видим какво може да означава “много по-късно”. Ако вземем за изходен пункт времето, когато е основана Българската Патриаршия - по времето на император Роман Лакапин, то това е 10-ти век. Първоначално тя резидира в Преслав, по-късно се мести във Видин, Средец, Воден и чак в края на Х в. в Охрид. От момента, в който Охрид става седалище на Българската църква, до разгрома на България от Василий Българоубиец, минават по-малко от 20 години. Може ли за този интервал от време да се говори като за “много по-късно”? Особено в сравнение с времето, изтекло от “иконоборческата зараза” до Василий II?

Отговорът на този въпрос е “не”.

От това става ясно, че изтеклото “много време” се отнася за времето от Юстиниан I до Василий II.

И така, изглежда авторът на ИТ е знаел за широко разпространения през средновековието възглед за българския характер на Архиепископията Юстиниана Прима още от създаването ѝ. Последният е намерил отражение в редица документи и исторически съчинения, например в “Коментар върху 2-ри канон на Втория вселенски събор в Константинопол” от Теодор Балсамон¹⁴, в писмото на Димитър Хоматиан до Вселенския патриарх Герман II¹⁵, в Испанската нотичия¹⁶, в приписка към Виенския препис на

12. За тезата, че летописците, сочещи, че българите са дошли от север – от земите на реката Западен Буг, а не от Волга, виж Йордан Табов. “Вулгари” от Волга или готославяни “бугари” от Буг? – В: История, 2010, № 4, 24-47.

13. Наложил се да дадем наш по-прецизен вариант на превода.

14. ГИБИ т. X с. 110.

15. И. Снегаров. История на Охридската архиепископия, т. I, 1924, с. 222-223.

хрониката на Скилица (*Codex Vindobonensis Historiae graecae LXXIV*)¹⁷ и др.

Нататък следва текстът: “Тези от тях, които останали като пленници, той преселил в Долна Мизия до река Истър. Името им пък е останало за архиепископията като някакъв особен спомен за тях.”

С тези думи авторът на ИТ вади основния си коз: българите са били изселени от територията на АБЮП, там вече няма българи, а името им е останало в титулатурата на архиепископията като спомен – по инерция и заради традицията.

Това е логичен завършек на очертаната от автора сюжетна линия: българите случайно са се оказали в района на Първа Юстиниана, след като архиепископията вече е учредена. Те не са я заслужавали, защото са варвари, дошли от далече. В земите на архиепископията вече няма българи, сега те живеят другаде – следователно “споменът” за тях не може да служи като основание за претенции от тяхна страна към АБЮП.

Интерполация или не?

След този анализ може да се насочим към най-важния проблем, който ни интересува тук: интерполация ли е подчертаният текст ИТ от целия текст ТТ?

Първо трябва да проверим, че отстраняването му не създава логически празноти и нарушаване на ритъма на разказа, т.е. че “остатъкът” след отстраняването на ИТ

16. G. Prinzing. *Entstehung und Rezeption der Justiniana Prima-Theorie im Mittelalter. Byzantinobulgarica*, V, 1978, p. 269-287; Т. Кръстанов. *Легенда булгарика*. Изд-во Мултитрейд & Микропринтинг, София, 2003, с. 301-302.

17. Р. Лъубинкович. Традиције Приме Јустинијане у титулатури охридских архиепископа. *Старинар*, XVII -1966, с. 61-75. Цитираните в бел. 18-19 автори привеждат съответните документи, говорещи в полза на българския характер на Юстиниана Прима още от създаването ѝ, но оспорват тази теза, като смятат, че това вярване е възникнало по-късно. Що се отнася до Снегаров, посочен в бел. 17, той застъпва на с. 80-83, следната теза. Склонността на византийците да отъждествяват Охридската архиепископия с архиепископията Първа Юстиниана се дължала на тенденцията да се възкресяват античните наименования и топонимия и да се премахнат “варварските” български назовавания, както и наименованията Българи, Загоре и пр. Тази тенденция Снегаров свързва с наречената от него елинизаторска политика, която Византия е водила спрямо всички подчинени негръцки народи. В същото време, след смъртта на Василий II, Цариградските ръководни църковни кръгове са почнали политика за унищожаване автономията на Охридската архиепископия, смалчаване на диоцеза ѝ и въобще превръщането ѝ в зависима от Цариградската патриаршия църква. Това последно твърдение на Снегаров смятаме, че обяснява усилията, които по-късно полагат някои охридски архиепископи, като напр. Димитър Хоматиан, за отстояване независимостта на Охридската архиепископия и благосклонното му отношение към българското паство. Виж за живота, идеите и дейността на този деец: Илия Илиев *Охридският архиепископ Димитър Хоматиан и българите*. С., 2010, където са поместени и много документи. Сред тях е и краткото житие на св. Климент Охридски, в което отношението към него, като към български светец, е много ласкаво. Димитър Хоматиан става глава на охридската архиепископия през 1216 г., след превземането на Охрид от епирския деспот Теодор Комнин, за когото се говори и в разглеждания от нас текст, т.е. и след възстановяването на българската държава – в края на 12 век.. Това обяснява враждебното отношение на Григора, който е близък до средите на Цариградската патриаршия, опитваща се да тури ръка на Охридската архиепископия. Хоматиан остава начело на тази архиепископия и след 1230 г., когато Охрид е присъединен към България при Иван Асен II.

е с достатъчно добра композиционна цялост и без грапавини и “прескачане” на мисълта.

Ето как изглежда въпросният “остатък”:

“В това време се появило ново зло из тесалийските клисури – Теодор, братът на Михаил Ангел. След смъртта на брат си той получил властта и като предприемчив и способен за военни подвизи, се стремял винаги към повече. Така той увеличил властта си до възможните най-големи граници. Като започнал от западните градове, които до неотдавна бяха под латинска власт, той твърде лесно покорил всички градове и си ги присъединил. Най-после покорил и самия главен град Солун, който е пръв в страната на македонците, понеже по това време маркграфът бил заминал за родината си Ломбардия. Незабавно си присвоил императорско звание и бил помазан за император от тогавашния архиепископ на България. След като станал вече император, опустошавал земята, отивайки все напред и напред, преминавайки и прекосявайки границите една след друга, докато стигнал до самите врати на Византион, понеже не срещал никаква съпротива.”

Очевидно този текст ни предлага логически свързан разказ, с хомогенен ритъм, без “прескачане” и литературни грапавини. Нищо в него не дава основание да се мисли, че той е съставен от две отделни части, разделени една от друга с около една страница друг текст (ИТ).

От формална гледна точка няма пречки пред хипотезата подчертаният текст ИТ да е интерполация. При това, качествата на “остатъка” говорят, че вероятно това е първоначалният вариант на разказа на Никифор Григора, а ИТ е интерполация в него.

Сега да разгледаме проблема от съдържателна гледна точка.

Първо ще повторим един вече споменат по-горе довод в полза на хипотезата за интерполация. Това е смяната на фразеологията при назоваването на АБЮП: в ИТ “България” и българите са старателно “изпускани”, а непосредствено преди това директно се говори за “архиепископ на България.” Тази смяна е достатъчно добър ориентир за началото на евентуалната интерполация.

Основният аргумент в полза на хипотезата за интерполация е свързан с “изчезването” на българите от територията на АБЮП. Вече цитирахме двете изречения от ИТ, в които се твърди това: “Тези от тях, които останали като пленници, той преселил в Долна Мизия до река Истър. Името им пък е останало за архиепископията като някакъв особен спомен за тях.” Буквално на следващата страница на “Византийска история” обаче четем следното:¹⁸ “Докато императорът бил зает с тези грижи, пристигнали при него пратеници от страна на българите с предложение за мир и същевременно поискали за съпруг на Елена, дъщерята на Асен, Теодор, сина на императора. Императорът изслушал тия предложения с радост, тъй като и сам той ги желаел. Зает с много по-важни работи, императорът не искал да има за противник такъв човек, който, бидейки много близо до крайдунавските скити, би могъл заедно с тях да напада, когато си пожелае и подобно на бурен поток да отвлеча всичко, което му попадне по пътя. Затова веднага били приети предложенията на пратениците и брачният договор. Императорът и Асен се срещнали около Херсон и свързали в брак десетгодишната Елена, дъщерята на Асен, с императорския син Теодор, младия Ласкарис, който още не бил достигнал пълнолетие. Тогавашно и търновският епископ получил пълна независимост, понеже до това време се подчинявал на архиепископа на Първа Юстиниана поради древно родство с тамошния народ. (Τηνικαὐτὰ δὲ καὶ ὁ τοῦ Τερύοβου ἐπίσκοπος αὐτονομίᾳ λαμβάνει διηλεκτὴ τῷ τέως υἱοῦ τοῦ ἀρχιεπίσκοπον τῆς πρώτης τελῶν Ἰουστινιανῆς διὰ τῆς τοῦ ἔθνους ἐκείθεν ἀρχαίαν

18. Никифор Григора. Византийска ..., 127-128.

συγγένειαν)/.”¹⁹

Последното изречение съобщава, че към времето на събитията – средата на XIII век, когато в Търново царува Иван Асен II – населението на епископията в Търново, което е българско, е било в родство с народа на Първа Юстиниана.

С други думи, народът на Първа Юстиниана е също български. Така установяваме две противоречащи си сведения, при това практически едно до друго: според първото българите са били изселени от територията на АБЮП още по времето на Василий II, а според второто там още живеят българи, нещо повече: те са “тамошният народ”.

Естественият извод е, че тези две сведения произлизат от различни автори и той подкрепя нашата теза.

Още един детайл, който особено убедително потвърждава предположението за интерполация: измененото отношение към българите. Докато в ИТ те са като скакалци, дошли от далечна река, в епизода със сватбата на сина на императора Ласкарис и дъщерята на цар Иван Асен II се чувства, че използваните изрази не са презрителни и надменни. По-скоро на българите се гледа като на равностойни съперници - потенциално заплашващи византийските територии.

Изложените аргументи дават основаното предположение. В цитирания текст ТТ е включена чужда интерполация, писана по всяка вероятност от друг автор. Според нас тя е именно ИТ, т.е. подчертаната част на ТТ.

Ромейското високомерие към “варварите”. Процесът на “ромеизация”.

В началото на настоящата статия загатнахме, че обсъдената интерполация не е изолиран феномен, и че подобни на нея се срещат и в други византийски хроники. Те са свързани със своего рода “патриотично” течение сред късновизантийските интелектуалци, което се изразява в едно повишено самочувствие и засилване спомена за античната древност и високомерието спрямо другите, третиращи като “варвари”. Това явление е съпроводено с интересен исторически процес, който условно бихме нарекли “ромеизация” или “елинизация” във византийски вариант.

Наистина, знае се, че чак през възраждането и то най-вече от 19 век, се разгръща процесът на целенасочено погръчване и денационализация на българското население от гръцка страна. Това е свързано с появата и развитието на раждането на модерните нации, и на национализмите, респективно на гръцкия национализъм.²⁰ От този национализъм от втората половина на 19 век насетне се просмуква вече и самата Цариградска патриаршия.²¹ Също така е ясно, че през средновековието – конкретно византийския период, е нямало нации, че самата Византия е империя. Това ще рече, че тя не се крепи върху народностното, етническото начало, а върху имперския принцип, наследен

19. Подчертаното е от нас /Й.Т. и В. Т./ - последното изречение на гръцки и в български превод.

20. По въпроса за раждането на нациите и национализмите през модерната епоха, различните теории по този въпрос и конкретно за процесите при българи и гърци, виж Весела Трайкова. Към проблема за националните идентичности /с особен поглед към българи и гърци./ Опит за преосмисляне. – В: Материали от Третия международен конгрес по Българистика, май 2013 г., София, под печат, същата. Към предисторията на Балканския съюз. Сблъсъкът на две национални мечти – митове и реалности. – В: Македонски преглед, 2013, № 1, 78-88.

21. Този въпрос е изяснен обстойно от Надя Данова. Националният въпрос в гръцките политически програми през 19 век. С., 1980.

от римската империя, съчетан с християнската църква. От 6-7 век нататък църква и държава в империята са сраснали и взаимно се крепят.²²

Какво обаче става с древногръцкото наследство и с неговия елинистичен вариант? Тук се наблюдава един абсурд. Назоваването “елини” се отхвърля като синоним на езичник, но елинизмът, по-точно елинската *ελληνισμός*, ще рече ученост, се счита за голяма ценност. И тук идва парадоксалният факт, че отричаното езическо наследство се изучава старателно от византийската аристокрация, то е част от средновековните науки. При това се оказва, че в манастирите, като центрове на книжовността, старите текстове продължават да се преписват и това е част от учеността, защото в онова време не е имало книгопечатане. Нещо повече, всеки докоснал се до византийската история, би трябвало да забележи, че се наблюдават няколко т.нар. ренесанса – тоест по-явното открояване и лансиране на ценностите на античността. Всъщност, както пише П. Браун²³ Византия така и не изживява Ренесанса в класическия смисъл на думата, поради простата причина, че класическата древност там е жива. Така се стига до на пръв поглед странното твърдение на Антони Калделас²⁴, че Византия е хибрид между три фактора – Християнството, в източноправославния му вид, Римската имперска държавност /бихме добавили преобразувалата се източна централизирана и бюрократизирана деспотия/, както и елинското наследство. От XII век насетне и особено през XIII-XV век се наблюдава като че ли забележимо връщане към класическата древност и признаци на една нова идентичност – вече не собствено ромейска, а елинска идентичност. Това явление следва да се свърже със засилващата се неприязън и вражда между православния изток и латинския запад, процес затвърдил се с кръстоносните походи, довели до завладяването през XIII век на големи части от империята /а от 1204 до 1261 г. и на Константинопол/ от латинските завоеватели. През XIV-XV век вече се задава другата опасност – османците. В този драматичен период от няколко века се наблюдава едно усилено културно общуване на редица византийски интелектуалци с дейци от ренесансова Италия. Това общуване поощрява у византийците интереса към класическата древност и като следствие провокира един своего рода елински “патриотизъм” макар това да е повече културно-политическо явление отколкото елемент на етническа идентификация.²⁵

Интересно е, че самият Никифор Григора живее и твори именно през този късно-византийски период. Би било логично да се предположи, че текстът, считан от нас като интерполация, е писан именно от него. Защото отговаря именно на тези “патриотични” настроения, диктуващи същевременно високомерно отношение към другите. Има обаче и още една възможност: Григора да е преписвал от по-стари извори, към които е добавил свои вметки. Ако това е така, може да сметем, че интерполацията ИТ е именно на самия Григора към по-стария цялостен текст ТТ, ползван от него. Това предположе-

22. Ваня Лозанова-Станчева, Петя Янева, Гърция. Между мита и реалността. С., 1999, 80.

23. Браун, П. Светът на късната античност. Наука и изкуство, София, 1999, с. 16-17.

24. Anthony Kaldellis. *Ellenism in Byzantium. The Transformation of Greek Identity and the Reception of the Classical Tradition*. USA, Cambridge, 2007; Виж и Ap. Vacalopoulos. *Byzantinism and Hellenism. Remarks on the Racial origin and the Intellectual continuity of the Greek nation*. – In: *Balkan Studies*, vol. 9, 1968, № 1; Stephen Xydis. *Medieval origins of modern Greek nationalism*. – In: *Balkan Studies*, vol. 9, 1968 № 1; Costa Carras. *Greek Identity: A long view*. – In: *Balkan Identities. Nation and Memory*, ed. Maria Todorova. London, 2004, 294-326. Тези автори обръщат внимание на обстоятелството, че елинското наследство не се отрича, но продължава да се предава на поколенията, макар и във видоизменен вид, отговорящ на нуждите на епохата.

ние е свързано с обстоятелството, че византийският интелектуалец живее XIV век, когато вече османците напредват в своите завоевания на Балканите.

Съществува обаче и висока степен на вероятност интерполацията да е направена от друг още по-късен автор. Тоест **интерполацията да е свързана с периода 1450-1550 г.**, когато 1) се преписват и продават гръцки ръкописи на Запад, и 2) гърците от династията на Палеолозите обикалят Европа да молят за помощ против турците - с желание да си върнат властта в Империята; но понеже по онова време почти целият Балк. п-в е бил населен със "славяни" - българи, сърби и хървати, - трябвало е да обясняват, че земите отначало са били гръцки, а българите и сърбите са дошли после. Това е необходим елемент, за да претендират, че земите са техни, и да искат помощ да си "върнат" Източната империя.

Херберт Хунгер в своята книга Империя на ново средище пише следното.²⁶ **"Голяма част от гръцките ръкописи, запазени до днес и представляващи свидетелства за античната и византийска литература в цялост, произхожда от XV-XVI в. Ако и много от това да е дело на западни писатели, значителна част от текстовете от този период трябва да се припишат на емигриралите от Крит на Запад византийци.** Някои от тези мъже се препитавали от преписване и от търговия с ръкописи. За да направят по-атрактивни кодексите, спасени от Византия или измъкнати по някакъв друг начин, те ги допълвали, понякога успешно, с липсващи начални и крайни листове, измислени заглавия и везано писмо, подменяли имената на авторите и пр. Нататък авторът отбелязва, че въпреки своеобразната намеса в текстовете, все пак това дело е имало значителен принос, наследството на древна Елада, грижливо пазено от византийците в продължение на цяло хилядолетие, да не стане жертва на превратностите на времето, но в рамките на победния поход на Хуманизма да оплоди цяла Европа."

Тук искаме да обърнем внимание на загатнатия по-горе процес на „ромеизация“. Има сведения, че по нашите земи той се наблюдава още от преди XII век, тоест още по време на византийското робство отчасти през XI век и по-изявено от края на XI и през XII век до възстановяването на българската държава при Асен и Петър. Васил Златарски и Иван Снегаров ясно отбелязват тези тенденции, привеждайки конкретни факти²⁷. Така, според Златарски, докъм 1081 г. ромеизацията се ограничава с църквата – най-вече в земите на Охридската архиепископия. При Василий II българоубиец Охридският архи-

25. Тези заключения са на Антони Калделис. За връзките на византийските интелектуалци с ренесансова Италия, виж. Ивайла Попова Византия – Италия. Аспекти на културните взаимодействия през XIV–XV век. В. Търново, Фабер, 2004; Латинофилският кръг на късно-византийските интелектуалци. Кръстопът на идеи - Изток - Запад. – В: Средновековните Балкани. Политика, религия, култура. София, 1999, 151 – 156, Някои аспекти на интелектуалните взаимодействия между Византия и Италия (XII – първата половина на XIV в.). – В: Сборник в чест на проф. Страшимир Димитров. (Studia Balcanica, XXIII), София, 2002, 119 – 133; Литературните кръгове на късновизантийските интелектуалци – неформалното образование. – В: Учител на учителите. Юбилеен сборник в чест на професор Йордан Шопов. София, 2006, 99 – 102. По тези въпроси виж повече: Весела Трайкова. Въобразеният българин vis-a-vis въобразения грък. – В: Шишманови дни 2012. Българска академия на науките & Институт за етнология и фолклористика с етнографски музей. С., 2013, с. 259-271; Весела Трайкова. Въобразеният българин vis-a-vis въобразения грък. – В: Шишманови дни 2012. Българска академия на науките & Институт за етнология и фолклористика с етнографски музей. С., 2013, с. 259-271.

26. Херберт Хунгер. в своята книга Империя на ново средище. ЛИК, София, 2000, 496.

епископ е избран от средите на Охридския синод. След неговата смърт обаче, Снегаров посочва, че архиепископите са назначавани от Цариградската патриаршия – най-вече из средите на нейния клир. Тоест автономността на Охридската архиепископия е нарушена. Що се отнася до епископите в архиепископията, Снегаров пише, че част от тях се избирали из местния клир, но други също били избирани от цариградския клир.²⁸ От края на 11 век насетне вече според Златарски, ромеизацията се разширява. Той привежда доказателства, че този процес е съпроводен с изваждане от употреба на българския език от богослужението, със замяна на българските книги с гръцки, със замяна на българските топоними с гръцки и т.н.

Най-важната и опасна проява на тази ромеизация е унищожаването на български ръкописи. Най-вече става дума за служби и жития на български светци и дейци като Св. Йоан Рилски и Св. Климент Охридски. Същевременно се пишат алтернативни техни жития на гръцки език, като при това се използват старите български такива, преди да бъдат унищожени.²⁹ Целта е била българите като са били ласкани в народностната си памет със своите светци да се приучат пасомите да изоставят „варварския си език” и да четат за своите светци на гръцки, който е езика на „цивилизованите”. По същия начин стои въпросът и със заменянето на „варварските” топономистични наименования с гръцки такива.³⁰

В тези си действия, византийските дейци не са били водени толкова от идеята за асимилация, денационализация, поради простата причина, че, както посочихме по-горе, имперската идея не е народностна. Причината е по-скоро друга и се отнася за нещо много важно.

Охридската архиепископия вероятно е била свързвана с дейността на Светите Седмочисленици и особено на светите братя Кирил и Методий и на Св. Климент Охридски, а Седмочислениците определено не са били канонични светии според Цариградската патриаршия; нещо повече, много е вероятно те да са били третираны като еретици. В полза на това твърдение ще посочим само два факта: Св. Св. Кирил и Методий са били канонизирани от Цариградската патриаршия чак през втората половина на XX век, а Св. Методий направо е наречен еретик в документите на Сплитския събор в средата на XI в.³¹ (Навлизането в подробности на този проблем би ни отклонило от нашата основна тема.)

Всъщност написването на новите гръцки жития на Св. Седмочисленици от възпитаници на Цариград (Теофилакт, Хоматиан) може да се разглежда като “правос-

27. Васил Златарски. История на българската държава през средните векове. Том II. България под византийско владичество (1018-1187). Наука и изкуство, София, 1972, предговор, с V-VII и 265-269; Иван Снегаров. История на Охридската Архиепископия. Том I. От основаването ѝ до завладяването на Балканския полуостров от турците. Акад. изд. “М. Дринов”, София, 1995, с. 80-82.

28. Снегаров. цит. съч.

29. Златарски, цит. съч., 269, привежда доказателства, че е съществувала напр. старобългарска служба на Св. Кл. Охридски.

30. Снегаров. пак там.

31. “По времето на архиепископ Лаврентий в кралството Далмация и Хърватия ... е бил свикан много тържествен събор на всички прелати ..., защото казвали, че готските букви са били изобретения от някакъв еретик Методий...” (Йосиф Симоний Асемани. Календари на Вселенската църква. За светите славянски апостоли Кирил и Методий. Наука и изкуство, София, 1987, с. 220-221).

лавно редактиране” на първообразните старобългарски жития, отстранило евентуални неканонични (или направо еретични) елементи в тях.

Нека споменем и споменатото аристократично високомерие на византийците спрямо считаните още за варвари съседи – в случая българите, отношение, подсилено от античните реминисценции. В подкрепа на това си твърдение, ще приведем следния цитат от едно писмо на Теофилакт Охридски, при който гръцкият език вече е въведен в българската църква. Писмото е до великия доместик Адриан Комнин. Като сравнява своята участ между българите с тежките изпитания, на които е бил подложен Херакъл през времето на своята служба у лидийската царица Омфала, той пише: “но има една разлика, че аз робувам не на царица, чиста и хубава и изобщо на златна Афродита, а на роби, варвари, нечисти, от които дъхти на кучешка миризма от овчи кожи, които са толкова скромни в своя поминък, колкото богати по злонравие и немотия в живота. Отървете ме от това мръсно робство.”³² Този цитат е достатъчен да се види как се гледа на българите. Също така се набива на очи и античната терминология, присъстваща в писмото.

Всичко това, както и посочените по-горе канонични причини, ни улесняват във вникването в подбудите на автора на тезите, изложени в интерполираната според нас част от разглеждания текст.

32. Златарски, цит. съч., 269.